

محمد حسن مرجی (دوانی)

سرشناسه: رجیب، محمد حسن، ۱۳۳۵ -
 عنوان و نام پدیدآور: مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه دوره قاجار / محمد حسن رجیب (دوانی)
 مشخصات نشر: تهران، نشر نی، ۱۳۹۰
 نوبت چاپ: چاپ اول، ۱۳۹۶
 مشخصات ظاهری: ۴ ج.
 شابک: دوره: 978-964-185-194-3؛ ج ۱: 978-964-185-195-0؛ ج ۲: 978-964-185-196-7؛ ج ۳: 978-964-185-197-4؛ ج ۴: 978-964-185-198-1؛ ج ۵: 978-964-185-199-8؛ ج ۶: 978-964-185-529-3
 یادداشت: کتاب حاضر تحت عنوان «مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه» با همکاری تألیف فاطمه رویا پورامید توسط نشر نی در سال ۱۳۸۱ منتشر شده است.
 یادداشت: ج ۲ و ۳ و ۴ (چاپ اول: ۱۳۹۰)؛ ج ۵ (چاپ اول: ۱۳۹۶)؛ ج ۶ (چاپ اول: ۱۳۹۶).
 یادداشت: کتابنامه، نمایه.
 عنوان دیگر: مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه.
 موضوع: روحانیت - ایران - فعالیت‌های سیاسی - اسناد و مدارک؛ مجتهدان و علما - ایران - نامه‌ها؛ مجتهدان و علما - عراق - نامه‌ها؛ ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق. - روحانیت.
 شناسه افزوده: پورامید، فاطمه رویا، ۱۳۴۴ -
 رده‌بندی کنگره: DSR ۱۳۱۵ / ۹ ر ۳ ۱۳۹۰
 رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۴۰۸۳۸
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۴۵۰۶۰

قیمت: ۵۰۰۰۰ تومان

مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی - مجموعه

در دوره قاجار

جلد ۵

محمدحسن رجبی (دوانی)

چاپ اول، تهران، ۱۳۹۶

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی باختر

چاپ جباری

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً،
به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی)
بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است.

شابک ۹۷۸ ۹۶۴ ۱۸۵ ۵۲۸ ۶

www.nashreney.com

فهرست مطالب

۱۵	پیشگفتار
۲۱	اظهار تأثر از بمباران مجلس شورای اسلامی در پییده شدن مشروطیت، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق ادیب الممالک فراهانی
۲۳	نکوهش محمدعلی شاه در برچیدن مشروطیت، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق ادیب الممالک فراهانی
۲۶	علل موافقت اولیه با مشروطیت و مخالفت بعد از آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق حاج شیخ فضل الله نوری
۴۱	ناسازگاری مشروطیت و مساوات و آزادی مصرح در قانون اساسی با شریعت اسلام و تلاش در جهت محو مشروطیت، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق حاج ملا محمد خمایی
۴۳	ناسازگاری مشروطیت با اسلام و نابودی مبانی دینی به واسطه آن، بعد از ۱۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق محمدحسن مازندرانی (کبیر)
۴۵	ناسازگاری مشروطیت با اسلام و صدمات و زیان های ناشی از آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق شیخ سلمان مازندرانی (سیف الاسلام)، شیخ جعفر بارفروشی
۴۷	صدمات و زیان های ناشی از مشروطیت و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق سید نورالدین
۴۹	ناسازگاری مشروطیت با اسلام، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق شیخ علی اصغر
۵۰	ناسازگاری مشروطیت با اسلام و لزوم دوری جستن مسلمانان از آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق شیخ محمد
۵۱	ناسازگاری مشروطیت با اسلام و تلاش در جهت محو آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق ابوالقاسم مازندرانی (مدرس)
۵۳	ناسازگاری مشروطیت با اسلام و عدم انطباق مساوات و آزادی مصرح در قانون اساسی با شریعت اسلام، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق حسین مازندرانی

ناسازگاری مشروطیت با اسلام و عدم انطباق مساوات و آزادی مصرح در قانون اساسی
با شریعت اسلام و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۵۵ ..... غلامرضا قمی
ناسازگاری مشروطیت با اسلام و رواج کفر و بیدینی به واسطه آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۵۷ ..... ملا محمدصادق قمی
ناسازگاری مشروطیت با اسلام و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۵۹ ..... حاجی میرزا محمد قمی
تابودی مبانی دینی به واسطه مشروطیت و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۶۱ ..... شیخ داوود و سایر علما
تابودی مبانی دینی به واسطه مشروطیت و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۶۵ ..... محمدناصر، ابوعلی (امام جمعه)
تابودی مبانی دینی به واسطه مشروطیت و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۶۸ ..... رئیس‌الاعوان
صدمات و زیان‌های ناشی از مشروطیت و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۷۰ ..... آقا رحیم
ناسازگاری مشروطیت با اسلام، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۷۳ ..... محمدباقر کرمانی
صدمات و زیان‌های ناشی از مشروطیت و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق

۷۵ ..... حاجی میرزا محمد رضا کرمانی
ابراز تشکر خود و محمدعلی نسا فاحا از برگزاری جشن و سرور در کربلا به مناسبت برجیده شدن

مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۷۷ ..... حاج شیخ فضل‌الله نوری

تبریک و شادمانی به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۷۸ ..... محمدقاسم کرمانی، زین‌العابدین کرمانی، عبدالعلی کرمانی، علی کرمانی

تبریک و تشکر به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۸۰ ..... محمدابراهیم

تحریم مشروطیت و نگرانی از تجدید آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق و
۸۲ ..... امام جمعه خویی

ابراز تشکر از امنیت و وفور نعمت در اصفهان، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۸۴ ..... آقا نجفی اصفهانی

تبریک و شادمانی به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۸۶ ..... آقا رحیم

صدمات و زیان‌های ناشی از مشروطیت و مخالفت با تجدید آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۸۸ ..... شیخ سلمان مازندرانی (سیف‌الاسلام)

تبریک و شادمانی به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۹۰ ..... ابراهیم موسوی، نایب‌الصدر، صدرالعلماء، امام جمعه ...

تبریک و شادمانی به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۹۲ ..... حاجی شیخ الاسلام

مخالفت با مشروطیت و تحریم آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۹۴ ..... حسین رضوی، ابراهیم رضوی، علی رضوی

مخالفت با مشروطیت و تبعیت از احکام شرع، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق
۹۶ ..... محمدباقر رضوی

تبریک و شادمانی به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
محمدحسین طباطبائی	۹۸
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
محمد قمی	۱۰۰
مخالفت با تجدید مشروطیت، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
سید ابراهیم اردبیلی	۱۰۲
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
سیف‌الشریعه، امین‌الرعا، حسین، عبدالله، رضاقلی کهنه‌شهری	۱۰۴
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور و اعلام عفو عمومی، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
جعفر سلطان‌الواعظین	۱۰۶
درخواست عفو عمومی برای مخالفان، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
حاج ملا محمد صدق خمی	۱۰۸
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
امام، محمد موسوی قال‌اسیری، شیخ‌الاسلام، نصیر‌الشریعه	۱۱۰
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
میرزا محمدابراهیم شیرازی (سرف)	۱۱۲
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
محمدابراهیم موسوی	۱۱۴
دعوت شیخ محمدحسن کبیر انجمن، حمایت از مشروطیت و رد این درخواست از طرف وی و اقامه دلایلی علیه مشروطه‌خواهان، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمدکاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی، محمدحسن مازندرانی (کبیر)	۱۱۶
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت، و اعلام التماس و منیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
ابراهیم حسینی، عیسی شهیدی، جواد حسینی، علی سیر، جمعه، عمادالاسلام، ابوتراب قزوینی، صادق	۱۱۹
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور و تصاحب حاکم شایسته برای مراغه، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
سید هدایت‌الله	۱۲۱
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
سید محمد رضا موسوی	۱۲۳
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت و استقرار نظم در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
سدانه حسینی، سید مهدی، علی حسینی، عمادی، حسین حسینی، جواد حسینی، حسن حسینی	۱۲۵
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت و آرزوی نابودی مشروطه‌خواهان ...، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
شیخ محمدحسن مازندرانی (کبیر)	۱۲۷
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت و نابودی مشروطه‌خواهان در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
جمال‌الدین رضوی، صدرالاسلام، ...	۱۲۹
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
معین‌الاسلام، فخرالعلماء، امین‌الشرع، افتخارالعلماء	۱۳۱
تبریک و شادمانی به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
آقا رحیم	۱۳۳
تبریک و شادمانی به مناسبت برجیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
رئیس‌العلماء	۱۳۵
ابراز تشکر از برجیده شدن مشروطیت و استقرار نظم در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق	
رئیس‌العلماء، هادی، محمد مهدی، امام جمعه، حاجی آقا اکبر، رحیم، محمد صالح، محمود	۱۳۷

- ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور و تعویض حاکم کلپایگان، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
محمدمهدی ۱۳۹
- ابراز تشکر و دعاگویی به محمدعلی شاه، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
امام جمعه نائین ۱۴۱
- ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت و تقویت بنیان‌های شریعت، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
ملا حبیب‌الله شریف، میرزا محمد نراقی ۱۴۳
- ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور و سرکوب مفسدان یزد، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
صدرالعلماء، محمدجعفر، شرف‌الممالک، نظام‌العلماء، محمد رضوی ۱۴۵
- ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
سید ابوالقاسم، محمدتقی، محمدعلی، اسماعیل، محمدعلی، یوسف، علی‌اکبر ۱۴۷
- ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور و اعلام همراهی با مشروطه مشروعه،
بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
محمدعلی قاسمی، محمدصادق قاسمی، محمدحسن قاسمی ۱۴۹
- حرام بودن ابرار مجدد مشروطیت در کشور و ...، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
علمای مازندران ۱۵۱
- اعلام نظر نسبت به ابراهیمی و همراهی با مشروطیت و عمل به مواد موضوعه قانون اساسی،
بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
مراجع عتبات عالیات ۱۵۳
- اعلام جهاد با رژیم محمدعلی شاه قاجار، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
سید عبدالحسین لاری ۱۵۴
- تلاش در جهت مصالحه میان دولت و مشروطه خواهان، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
میرزا مسعود شیخ الاسلام ۱۵۵
- اعلام وفاداری و تبعیت از منویات محمدعلی شاه قاجار، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
محمدمهدی کرمانشاهی ۱۵۶
- حرام بودن استقرار مجدد مشروطیت در کشور و ...، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
شیخ سلمان مازندرانی (سیف‌الاسلام) و گروهی از علمای مازندران ۱۵۷
- اعلام خلع محمدعلی شاه قاجار از سلطنت از سوی علمای کرمان، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
شیخ علی، میرزا اسماعیل، سید علی، میرزا محمد ۱۵۹
- ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور و ...، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
محمدجواد، میرزا ابوالقاسم، صدرالعلماء، میرزا هاشم، افتخارالعلماء، میرزا محمود ۱۶۰
- ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
علماء، خوانین و رعایای کمره ۱۶۲
- صدمات و زیان‌های ناشی از مشروطیت و مخالفت با تجدید آن، بعد از ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
شیخ محمد، شمس‌العلماء، شیخ‌العراقین ۱۶۴
- وضعیت دستگیرشدگان پس از بمباران مجلس، ۲۴ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق؟
سید محمد طباطبایی ۱۶۷
- تأیید اقدام محمدعلی شاه قاجار در انحلال مشروطیت، ۲۴ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
عبدالله موسوی، سید محمد امام‌جمعه، حاج شیخ فضل‌الله نوری، عبدالنبی نوری، سید جمال افجمای، صدرالعلماء ۱۶۸
- شرح اقدامات ضد ملی محمدعلی شاه در تبریز و درخواست براندازی او توسط مراجع مشروطه‌خواه نجف،
۲۷ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
نامعلوم ۱۶۹

.....	غارت منازل متنفذان مشروطه و کشتن آنها در تبریز پس از بمباران مجلس شورا، بعد از ۲۷ جمادی الاول ۱۳۲۶ ق
۱۷۲	.....
.....	ثقه الاسلام تبریزی
.....	اعلام پناهگاه بودن منزل برخی از علمای تبریز در برابر حمله سربازان و مأموران دولتی، جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق؟
۱۷۴	.....
.....	حاج میرزا حسن مجتهد تبریزی
.....	ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور، ۲ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۷۵	.....
.....	هاشم حسینی
.....	تحریک مردم علیه علما، ۵ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۷۷	.....
.....	ثقه الاسلام تبریزی
.....	عدم موافقت با آشوب‌طلبان و در پیش گرفتن سیاست مصالحه، و انتقاد از نقش مخرب تقی‌زاده در مجلس شمس، ۵ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۷۸	.....
.....	ثقه الاسلام تبریزی
.....	جهاد در جهت استحکام اساس مشروطیت و ...، ۶ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۷۹	.....
.....	ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی، حاج میرزا حسین خلیلی
.....	ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت در کشور، ۶ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۸۱	.....
.....	محمد موسوی فال‌اسیری
.....	ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت و ابرار نظام در کشور، ۶ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۸۳	.....
.....	علما، تجار، اصناف و رعایای همدان
.....	موافقت مشروط با مشروطیت، ۱۰ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۸۵	.....
.....	ناظم الاسلام کرمانی
.....	اعلام حمایت از سردار نصرت در دفع اشرار و استعفاء و سرکوب مخالفان حکومت، ۱۲ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۸۶	.....
.....	حاج میرزا حسن مجتهد تبریزی، حاج میرزا عبدالکریم امام جمعه
.....	درخواست تدارکات لازم برای مبارزه با مجاهدان تبریزی، ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۸۷	.....
.....	حاج میرزا حسن مجتهد تبریزی، حاج میرزا عبدالکریم امام جمعه
.....	تغییر ظاهر مشروطه‌خواهان پس از بمباران مجلس شورا و اقبال مردم به حاج شیخ فضل‌الله نوری، ۱۷ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۸۸	.....
.....	سید احمد طباطبائی یزدی
.....	دفاع ستارخان از استقلال کشور و عزت اسلام، بعد از ۱۷ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۸۹	.....
.....	ثقه الاسلام تبریزی
.....	شایعه‌پراکنی علیه مخالفان مشروطیت، ۲۱ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۹۰	.....
.....	ثقه الاسلام تبریزی
.....	ابراز تشکر از برچیده شدن مشروطیت و مخالفت با تجدید آن در کشور، بعد از ۲۴ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۹۱	.....
.....	شیخ محمدحسن مازندرانی (کبیر)، سیدالاسلام، شیخ محمدحسن، ...
.....	وجوب حفظ اساس مشروطیت، قبل از ۲۸ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۹۳	.....
.....	حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی
.....	کوشش در راه استقرار مشروطیت به منزله جهاد در رکاب امام زمان (عج)، قبل از ۲۸ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۹۴	.....
.....	شیخ عبدالله مازندرانی، ملا محمد کاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی
.....	درخواست قیام علیه رژیم محمدعلی شاه قاجار، قبل از ۲۸ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق
۱۹۵	.....
.....	انجمن انصار، انجمن اتحادیه طلاب (فارس)

- اعلام اجرای مقاصد مشروطیت، ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۲۶ ق
- ۱۹۶ ..... انجمن ولایتی عراق، انجمن اتحادیه طلاب عراق
- اظہار تأسف از بی تفاوتی و بی‌عملی مردم کشور در براندازی مشروطیت، ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۲۶ ق
- ۱۹۷ ..... سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی
- مطابقت مشروطیت با احکام اسلام و رد نظرات مخالفان مشروطیت، بعد از ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۲۶ ق
- ۱۹۹ ..... شیخ محمدباقر بهاری
- بی‌انضباطی در اردوگاه نیروهای دولتی و بدینی و ناامیدی مردم تبریز از آنان، ۲۹ جمادی‌الثانی ۱۳۲۶ ق
- ۲۱۵ ..... میرهاشم دوهچی
- بشارت اقدامات دولت در جهت رفاه عمومی در آینده نزدیک، قبل از رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۱۶ ..... حاج شیخ فضل‌الله نوری
- نکوهش علمای مخالف مشروطیت، رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۱۷ ..... میرزا جعفر آقا خامنه‌ای
- ترغیب رؤسا و خاندان بختیاری و قشقایی به تقویت بنیان مشروطیت و ...، رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۱۸ ..... ملا محمد کاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی، شیخ عبدالله مازندرانی
- ترغیب ایلات و عشایر آذربایجان به تقویت بنیان مشروطیت و ...، رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۱۹ ..... حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی
- درخواست اجازه ورود سید عبدالله به میهنی به عتبات عالیات از سلطان عثمانی، اول رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۲۰ ..... سید علی تبریزی
- امیدواری به سرکوب فوری مداخله تبریز، اول رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۲۱ ..... میرهاشم دوهچی
- جبران صدمات وارده به مجلس و جلب اعتماد مردم و طرد افراد مفسد و فتنه‌گر توسط محمد علی‌شاه، ۲ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۲۲ ..... حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی
- درخواست اقدام فوری و قاطع از سوی مراجع مشروطه‌خواه نجف، ۴ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۲۴ ..... عبدالرحیم خوبی، محمد بنی‌الحسین خوبی، شیخ علی، موسی ابن احمد قائم شستری
- درخواست از سلطان عبدالحمید پادشاه عثمانی جهت حمایت از مشروطه‌خواهان ایران، ۱۱ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۲۵ ..... شیخ عبدالله مازندرانی، ملا محمد کاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی
- درخواست اجرای حکم ارتداد محمدعلی شاه توسط مراجع مشروطه‌خواه نجف، ۱۲ رجب ۱۳۲۶ ق
- سلطنت و نایب‌السلطنگی ظل‌السلطان، ۱۹ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۲۶ ..... سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی
- لزوم حفظ دین و وطن و اتحاد آحاد مردم، قبل از ۲۶ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۳۰ ..... نقه‌الاسلام تبریزی
- تأکید مشروطه‌خواهان تبریز به بازگشت مشروطه بنا بر فرمان مراجع مشروطه‌خواه نجف، ۲۶ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۳۳ ..... نقه‌الاسلام تبریزی
- مقاومت مردم تبریز در برابر رژیم محمدعلی شاه قاجار و درخواست حمایت مراجع مشروطه‌خواه نجف از آنها، ۲۶ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۳۴ ..... علماء کسبه و تجار تبریز
- درخواست عدم تمکین قوای دولتی از شاه و پیوستن به مشروطه‌خواهان، ۲۶ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۳۷ ..... نامعلوم
- شکایت از خودسری مردم، بعد از ۲۶ رجب ۱۳۲۶ ق
- ۲۳۹ ..... نقه‌الاسلام تبریزی

۲۴۰	عدم همراهی با مجاهدان ستارخان، بعد از ۲۸ رجب ۱۳۲۶ق نقشه الاسلام تبریزی
۲۴۱	تعارض یا عدم تعارض مبانی مشروطیت با احکام اسلام، بعد از رجب ۱۳۲۶ق؟ ملا محمد کاظم خراسانی، سید محمد کاظم طباطبائی یزدی
۲۴۲	گزارش درگیری مشروطه خواهان و نیروهای دولتی و بمباران مجلس شورا، قبل از شعبان ۱۳۲۶ق ملا محمد امینی
۲۴۳	خبرخواهی و صلح طلبی عین الدوله، بعد از اول شعبان ۱۳۲۶ق نقشه الاسلام تبریزی
۲۴۴	پرهیز دادن از هرگونه همکاری با دربار و دولت، ۳ شعبان ۱۳۲۶ق نامعلوم
۲۴۵	عدم اعتماد به عده های مصالحه محمدعلی شاه، ۳ شعبان ۱۳۲۶ق سید جلال الدین مؤیدالاسلام کاشانی
۲۴۶	صدمات و زبانه های ناشی از مشروطیت و تحریم آن، ۶ شعبان ۱۳۲۶ق حاج سید تقی قمی
۲۴۹	صدمات و زبانه های ناشی از مشروطیت و تحریم آن، ۷ شعبان ۱۳۲۶ق میرزا محمد قمی
۲۵۱	بیان فشارهای روانی و مادی بر نمایندگان سیاسی ایجاد شده برای وی، بعد از ۷ شعبان ۱۳۲۶ق ملا محمد کاظم خراسانی
۲۵۳	مجادله بر سر استقرار مجدد مشروطیت در کشور، بعد از ۷ شعبان ۱۳۲۶ق ملا محمد کاظم خراسانی، سید محمد کاظم طباطبائی یزدی
۲۵۴	تأکید بر حمایت از مشروطه خواهان، قبل از ۱۰ شعبان ۱۳۲۶ق حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبداللّه رنذرانی
۲۶۰	اعتراض و نارضایتی عمومی مردم کشور، ۱۰ شعبان ۱۳۲۶ق شیخ عبدالباقی
۲۶۱	سفارش به انگلستان در طرفداری از مشروطیت و عدم حمایت از محمدعلی شاه قاجار، ۱۰ شعبان ۱۳۲۶ق سید جلال الدین مؤیدالاسلام کاشانی
۲۷۵	رد شایعات و اتهامات نسبت به خود، ۱۱ شعبان ۱۳۲۶ق سید محمد طباطبائی
۲۷۹	اعزام هیأتی از علمای عتبات به ایران برای ایجاد مصالحه، ۱۲ شعبان ۱۳۲۶ق شیخ عبدالله مازندرانی، ملا محمد کاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی
۲۸۰	کسب اطلاع از نظرات مراجع مشروطه خواه نجف راجع به مشروطه خواهان، ۱۴ شعبان ۱۳۲۶ق حاج شیخ فضل الله نوری
۲۸۱	تمجید از پیشگامی و پایداری مردم آذربایجان در استقرار و بازگشت مشروطیت، ۲۰ شعبان ۱۳۲۶ق ملا محمد کاظم خراسانی
۲۸۲	وجوب کمک های مالی، تسلیحاتی و نیرو به مجاهدان تبریز، ۲۰ شعبان ۱۳۲۶ق شیخ عبدالله مازندرانی، ملا محمد کاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی
۲۸۴	درخواست ابلاغ دادخواهی و مظلومیت مردم ایران به دولت ها و مجالس جهان، ۲۴ شعبان ۱۳۲۶ق حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی
۲۸۵	درخواست تشکیل مجدد مجلس شورا از محمدعلی شاه قاجار و تهدید وی به حرکت به سمت ایران، قبل از ۲۷ شعبان ۱۳۲۶ق ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی، حاج میرزا حسین خلیلی
۲۸۶	

محکوم کردن اقدامات محمدعلی شاه قاجار در بمباران مجلس و انحلال مشروطیت و اعلان بی‌لیاقتی حکومت قاجار در حفظ استقلال کشور و حقوق مردم و دفع خائنین، قبل از ۶ رمضان ۱۳۲۶ ق	
ملا محمدکاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی، شیخ عبدالله مازندرانی	۳۵۲
اعلام براندازی سلطنت محمدعلی شاه قاجار، ۶ رمضان ۱۳۲۶ ق	
حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمدکاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی	۳۵۵
دست‌نشاندهی محمدعلی شاه قاجار به قدرت‌های خارجی و چشمداشت مشروطه‌خواهان به میانجیگری آنها، ۹ رمضان ۱۳۲۶ ق	
سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی	۳۵۶
انتقاد شدید از مراجع و علمای مخالف مشروطه، ۱۰ رمضان ۱۳۲۶ ق	
سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی	۳۵۸
هشدار به رؤسای عشایر نسبت به همکاری با دولتیان ستمگر و پرهیز از سرکوب و کشتار مردم، قبل از ۱۲ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ ق	
ملا محمدکاظم خراسانی	۳۶۳
مخالفت مذهب و علمای شیعه با استبداد و مستبدان، ۱۴ رمضان ۱۳۲۶ ق	
سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی	۳۶۴
فریبکاری و اغفال مشروطه‌خواهان، ۱۵ رمضان ۱۳۲۶ ق	
نامعلوم	۳۶۶
استعداد علمای رشت از علمای مشروطه‌خواه نجف، قبل از ۱۶ رمضان ۱۳۲۶ ق؟	
حاج ملا محمد خمایی، امام جمعه، آقا شیخ علی‌محمد شیخ علی	۳۷۴
متهم نمودن محمدعلی شاه به ایجاد همه‌نابیس از راهی‌های کشور، قبل از ۱۶ رمضان ۱۳۲۶ ق	
میرزا علی آقا شیرازی	۳۷۵
آمادگی علما و مشروطه‌خواهان فارس و بوشهر نسبت به همکاری با مشروطه‌خواهان تبریز، ۱۶ رمضان ۱۳۲۶ ق	
نامعلوم	۳۷۷
اصرار علما بر ادامه جنگ با مشروطه‌خواهان، بعد از ۱۷ رمضان ۱۳۲۶ ق	
تقدیرالاسلام تبریزی	۳۷۹
صدمات و زیان‌های ناشی از مشروطیت و مخالفت با تجدید آن، ۱۸ رمضان ۱۳۲۶ ق	
میرزا حسین، میرزا محمدحسین، امام جمعه	۳۸۰
منظور از مشروطیت و رد انتقادات مخالفان، قبل از ۳۰ رمضان ۱۳۲۶ ق	
شیخ عبدالله مازندرانی	۳۸۲
درخواست کمک فوری برای مجاهدان و مردم محاصره‌شده تبریز، ۳۰ رمضان ۱۳۲۶ ق	
سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی	۳۸۵
گزارشی از وضع نابسامان لارستان، بعد از رمضان ۱۳۲۶ ق	
سید عبدالحسین لاری	۳۸۸
انتقاد از سهل‌انگاری مأموران حکومتی در اجرای احکام شرعی، شوال ۱۳۲۶ ق	
حاج شیخ فضل‌الله نوری	۳۸۹
مطابقت قانون اساسی با احکام اسلام و درخواست حمایت از سلطان عبدالحمید دوم عثمانی از مردم ایران و اتحاد دو ملت ایران و عثمانی، قبل از ۶ شوال ۱۳۲۶ ق	
ملا محمدکاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی	۳۹۱
انتقاد شدید از سکوت و بی‌تفاوتی علمای مخالف مشروطیت نسبت به مظالم نیروهای دولتی و تأیید آنها، ۷ شوال ۱۳۲۶ ق	
سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی	۳۹۳

- نگرانی از تجاوز روسیه به ایران به بهانه عدم امنیت جانی روس‌های ساکن ایران و اعلام شکایت به دولت‌های بزرگ جهان، ۷ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۰۰ ..... ملا محمد کاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی تهرانی، شیخ عبدالله مازندرانی
- انتقاد شدید از عملکرد دولت در اداره امور جامعه، از جمله گرانی نان، ۷ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۰۱ ..... حاج شیخ فضل‌الله نوری
- گزارش رسیدگی به علت گران شدن نان در تهران، ۸ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۰۲ ..... سید محمدتقی موسوی هروی
- درخواست از محمدعلی شاه قاجار جهت تشکیل مجدد مجلس شورا و تهدید وی به تغییر روش در مقابل او، در صورت عدم انجام آن، قبل از ۱۰ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۰۳ ..... شیخ عبدالله مازندرانی، ملا محمد کاظم خراسانی، حاج میرزا حسین خلیلی
- ترجیح نظام مشروطیت بر استبداد و تکلیف شرعی همه برای بازگشت و استقرار مجدد آن، قبل از ۱۰ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۰۴ ..... حاج میرزا حسین خلیلی، شیخ عبدالله مازندرانی، ملا محمد کاظم خراسانی
- سازگاری مشروطیت با احکام اسلام و تعرض مجلس شورا به آن، ۱۲ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۱۰ ..... محمد ناظم‌الاسلام کاشانی
- تحریم مشروطه و درخواست عدم افتتاح مجدد مجلس شورا، ۱۲ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۱۱ ..... حاج شیخ فضل‌الله نوری
- درخواست همراهی پیشروان و رجای کشور با علمای مخالف مشروطیت، ۱۲ شوال ۱۳۲۶ق؟
- ۴۱۲ ..... محمدتقی موسوی هروی، حاج شیخ فضل‌الله نوری
- اعلام حرکت اعتراض‌آمیز گروهی از علمای ایرانی عراق به سمت ایران، ۱۲ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۱۳ ..... شیخ سلیم هریسی
- صدمات و زیان‌های ناشی از مشروطیت و مخالفت با جدید آن، بعد از ۱۲ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۱۵ ..... محمدباقر کرمانی، علی محمد کرمانی
- استقرار نظام مشروطیت تنها راه اصلاح کشور، قبل از ۱۴ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۱۷ ..... ملا محمد کاظم خراسانی
- بی‌اطلاعی مراجع مشروطه‌خواه نجف از مقاصد اصلی مشروطه‌خواهان، ۱۴ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۲۳ ..... ناظم‌الاسلام کرمانی
- تفاهم سیاسی روسیه و انگلستان راجع به ایران و عدم امید به کمک آن در بازگرداندن مجدد مشروطیت، ۱۴ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۲۴ ..... سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی
- دلایل مشروع نبودن سلطنت محمدعلی شاه و بی‌لیاقتی سلسله قاجاریه، ۱۴ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۲۷ ..... سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی
- همدست نمودن علمای مخالف مشروطه با نیروهای دولتی در سرکوب و کشتار مشروطه‌خواهان، ۱۴ شوال ۱۳۲۶ق
- ۴۳۰ ..... طلاب حوزه علمیه نجف
- کتابنامه
- ۴۳۵ ..... نمایه
- ۴۳۹ ..... نمایه

پیشگفتار

مجلدات پنجم و ششم و هفتم مجموعه مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه، به یکی از بحرانی‌ترین ادوار تاریخ مشروطه اختصاص دارد؛ یعنی برهه‌ای که مجلس شورای ملی در ۲۳ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ توسط دستور محمدعلی شاه قاجار گلوله‌باران شد و متعاقب آن تعطیل گردید و با فتح تهران در ۲۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ ق، توسط نیروهای مجاهد شمال (متشکل از مبارزان قفقازی، ارمنی، گرجی، رشتی...) و جنوب (ایل بختیاری)، بار دیگر در ۲ ذی‌قعدة ۱۳۲۷ ق، دومین دوره فعالیت خود را آغاز کرد.

در دوره سیزده ماهه تعطیلی مجلس شورای ملی به "استبداد صغیر" موسوم گردید، آزادی‌های سیاسی کشور - که به هرج و مرج و اقدامات تروریستی کشیده شده بود - برچیده شد و بسیاری از فعالان سیاسی و مطبوعاتی دستگیر شدند و تنها چند در زندان باغشاه به قتل رسیدند و گروهی نیز تبعید گردیدند و برخی هم - که از عوامل اصلی درگیری میان مشروطه‌خواهان و دولت بودند - به سفارتخانه‌های خارجی پناهنده شدند و دولت بعد با حمایت آنها، از کشور خارج گردیدند و به فعالیت‌های ضددولتی خود ادامه دادند.

در این مدت، همه روزنامه‌های مخالف دولت تعطیل شد و تلگرافخانه‌های سراسر کشور تحت کنترل شدید قرار گرفت و تلگرام‌های مخالفان، اعم از علماء و روحانیان و دیگران، سانسور می‌شد؛ با این وجود به صور گوناگون، اعلامیه‌های مراجع و علما، خطاب به شاه و صدراعظم و یا مردم و مجاهدان مشروطه‌خواه - البته با تأخیر - در کشور انتشار می‌یافت و دست به دست می‌گردید و مردم از نظرات و مواضع آنان نسبت به اقدامات دربار و دولت آگاه می‌شدند.

به همان اندازه که رجال مشروطه‌خواه کشور در این دوره تحت فشار و سانسور بودند، شخصیت‌ها و نیروهای موافق دربار و دولت، آزادی عمل داشتند و با صدور اعلامیه و تلگرام و برگزاری تجمعات و دیدار عمومی و گروهی با شاه و صدراعظم، مانع از تشکیل مجدد مجلس شورای ملی و استقرار مجدد مشروطیت در کشور می‌شدند. علمای مخالف مشروطه هم با برگزاری تجمعاتی در تهران و صدور فتاوایی در تحریم مشروطیت و بیان مفاسد مجلس شورا، شاه و صدراعظم را از خیال و اقدام گشایش مجدد مجلس - تحت فشار سفرای انگلستان و روسیه

- بر حذر می داشتند و در عوض، با طرح اقدامات جایگزین، همچون ایجاد «مجلس دارالشورای کبرای مملکتی» و یا «دارالمعدله» - که مجلسی انتصابی از سوی شاه و متشکل از شخصیت‌های برجسته کشور بود - سعی داشتند تا به واسطه آن، عملکرد دولتمردان و دستگاه‌های دولتی را تحت نظر قرار دهند؛ و از سوی دیگر، بهانه را از منتقدان داخلی و خارجی گرفته و حربه مخالفان را کُند ساخته و نیروهای مشروطه‌خواه معتدل را به سمت اقدامات اصلاح طلبانه، متمایل سازند.

اما با گذشت زمان و تحلیل شاه در گشایش مجدد مجلس شورا و بیم بازگشت دوباره استبداد، و ادامه نبرد با مجاهدان مشروطه‌خواه تبریز و کشتار مردم بی‌گناه آن شهر و محاصره و گرسنگی آنان، مراجع و علمای مشروطه‌خواه نجف اشرف مواضعی تند و آشتی‌ناپذیر علیه شاه قاجار و همفکرانش اتخاذ کردند. آنها ضمن رد هرگونه همکاری و پیشنهاد از سوی دربار و دولت، با صدور فتاوایی، از مردم ایران خواستند تا از دادن مالیات به دولت خودداری ورزند و با قیام عمومی، حکومت محمدعلی شاه را برانداخته و بار دیگر، نظام مشروطه و مجلس شورا را در ایران برپا سازند. آنان قیام مسلحانه مردم تبریز به رهبری ستارخان و باقرخان را تأیید کرده و از مردم سراسر کشور خواستند تا از هرگونه کمک به مجاهدان خودداری نورزند. همچنین از فعالان سیاسی خارج از کشور، نیز درخواست نمودند تا فریاد مظلومیت مردم ایران و نامشروع بودن حکومت شاه را به اطلاع همه، جامع و مجالس جهان برسانند.

انگلستان و روسیه هم که بعد از کلوله بازار مجلس، با سکوت خود موضعی به طرفداری از شاه و دربار در پیش گرفته بودند، پس از قیام مردم تبریز و ناکامی دولت در شکست آن و گسترش تدریجی قیام به سایر شهرها، موج احساسات همدلانه عمومی سوار شدند و سیاست پیشین خود را به کناری نهادند و شاه را برای پذیرش مشروطه و گشایش مجلس، تحت فشار قرار دادند. گرچه محمدعلی شاه در آغاز از بیم عتابی مخالف مشروطه، در برابر خواست آن دو دولت مقاومت کرد، اما در برابر تهدید آنان سرانجام عقد نشستی نمود و وعده برگزاری انتخابات و تشکیل مجلس شورای ملی را داد؛ ولی انگلستان و روسیه که تصمیم داشتند جنبش مردم ایران را به سمت اهداف و آمال خویش هدایت کنند، تصمیم به براندازی حکومت محمدعلی شاه گرفتند.

دولت روسیه به بهانه در خطر افتادن جان اتباع خود و اهیت راه آذوقه‌رسانی به تبریز، نیروهای نظامی‌اش را وارد آن شهر کرد و مجاهدان تبریزی را از محاصره گرفت و همزمان، به اشاره و کمک آن دو دولت، نیروهای ضد دولتی شمال به فرماندهی محمدعلی خان تنکابنی (سپهدار)، از سمت گیلان، و نیروهای ضد دولتی جنوب به فرماندهی علی‌سی خان (سردار اسعد) بختیاری و نجفقلی خان (صمصام السلطنه) بختیاری از سمت اصفهان، بدون مقاومت جدی از سوی نیروهای دولتی، روانه تهران شدند و پس از زد و خورد مختصری در اطراف آن، این شهر را آسانتر از آنچه گمان می‌کردند، به تصرف خود درآوردند. محمدعلی شاه نیز که به وعده روس‌ها در حمایت از خود امیدوار بود، همراه خانواده‌اش به سفارت روسیه پناه برد و شهر در اختیار نیروهای مجاهد قرار گرفت و بدین ترتیب دوره سیزده ماهه استبداد صغیر، به پایان رسید و دوره دوم مشروطیت آغاز شد.

پس از فتح تهران، بلافاصله "مجلس عالی"، متشکل از شخصیت‌های برجسته و مشروطه‌خواه: علما، شاهزادگان، اعیان و نمایندگان سابق مجلس شورا، در تهران تشکیل شد و به دنبال آن محمدعلی شاه را از سلطنت خلع و جلوس سلطان احمد میرزا، ولیعهد را به سلطنت اعلام داشتند و عضدالملک قاجار را که از رجال خوشنام قاجار بود، به نیابت سلطنت وی برگزیدند. مجلس عالی همچنین برای سر و سامان دادن به امور، اعضای کابینه را اعلام داشت، در حالی که هنوز رئیس الوزراء معلوم نبود.

"هیأت مدیره موقت"ی هم از طرف مجلس عالی تعیین شد که از جمله اقدامات آن، دستور دستگیری چهره‌های مخالف سرشناس بود. چهارتن از آنان از رجال نزدیک به دربار بودند که اعدام شدند، یک تن دیگر، از علمای برجسته تهران به شمار می‌رفت که نقش عمده‌ای در استقرار مشروطیت داشت و سپس چون مسیر و سمت و سوی مشروطه را مابین هدف و مقصود اصلی دید. انتقاد از آن برخاست و در دوره استبداد صغیر با استقرار مجدد آن و افتتاح دوباره مجلس شورا به سعی مخالفت کرد و همصدا با سایر علمای کشور، مشروطه را مخالف احکام شریعت اسلام دانست. با برگزاری چند اجتماع در تهران، شاه را از بازگرداندن مجدد مشروطیت به کشور بازداشت. وی ساجد شیخ فضل‌الله نوری بود که از نیمه دوم مشروطیت اول و سپس در دوره استبداد صغیر، آماج حملات سخت مراجع و علما و محافل روحانی مشروطه‌خواه عتبات و مشروطه‌خواهان معارض داخل و خارج کشور قرار داشت. او نیز در روز ۱۳ رجب ۱۳۲۷ ق، پس از یک بازپرسی سریع، محکوم به اعدام گردید. در همان روز در میدان توپخانه تهران به دار آویخته شد.

اعدام وی بازتاب گسترده و پیام‌های متعددی در همه داشت. با این اقدام، مشروطه‌خواهان، به طور ضمنی استقلال نظر و عمل خود را از دستور مراجع، علمای مشروطه‌خواه، و تمایل خویش را به نظام مشروطه سکولار اعلام کردند.

جراید مشروطه‌خواه در حالی فعالیت مجددشان را آغاز کردند که دیگر از منتقدان گذشته (دربار و علمای مشروعه‌خواه) خبری نبود و بدون وا همه و بی‌پرده، به بیان مکنونات خود می‌پرداختند. از منظر مراجع نجف، بعضی از مطالب جراید در تعارض آشکار با شریعت بود؛ از اینرو آنان ضمن تبریک به سران مشروطه، خواستار توجه بیشتر به آزادی لجام گسیخته مطبوعات کشور، سر و سامان دادن به امور، و جلوگیری از خودسری مجاهدان مسلح، و از همه مهم‌تر بیرون راندن قوای روسیه از آذربایجان شدند که اینک خود از عوامل اصلی ناامنی و اغتشاش و ازعاج و دلسردی مردم شده بود. از اینرو آنها، چاره اصلی را در بازگشایی سریعتر مجلس دانستند تا جریان امور کشور - که پس از سقوط محمدعلی شاه به بی‌سر و سامانی انجامیده بود - در بستر اصلی خود قرار گیرد.

بدین ترتیب، مطالبه اصلی مراجع و علمای مشروطه‌خواه، رهبران مشروطه و فعالان سیاسی و مردم، حول محور گشایش مجلس قرار گرفت و لذا پس از گذشت بیش از چهار ماه از فتح تهران،

انتخابات در سراسر کشور انجام شد و مجلس دوم شورای ملی در اوائل ذیقعدة ۱۳۲۷ ق در تهران آغاز به کار کرد.

* * *

این مجلدات سه گانه، حاوی اعلامیه‌ها، نامه‌ها، رساله‌ها، بیانات علما، و مجامع روحانی موافق و مخالف مشروطه در این دوره زمانی است که بر حسب توالی تاریخی مرتب گردیده است. علاوه بر آن، اعلامیه‌های آن دسته از انجمن‌های ایالتی و ولایتی که علما و روحانیون سرشناسی - به میل یا اکراه و اجبار - در رأس آنها قرار داشته‌اند نیز آمده است.

در دوره استبداد صغیر به سبب تعطیلی روزنامه‌های مخالف داخل کشور و سانسور شدید، اعلامیه‌ها و نوشته‌های مراجع، علما، فضلا، و مجامع روحانی مشروطه‌خواه، عمدتاً در نشریات خارج از کشور، به ویژه روزنامه حبل‌المتین به چاپ می‌رسید، زیرا مدیر و سردبیر باسابقه و باتجربه این روزنامه، سید جلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی، روحانی سرشناسی بود که از یک سو با تحولات سیاسی اروپا و جهان اسلام آشنایی داشت، و از دیگر سو به سبب روحانی بودن و صبغه مذهبی روزنامه، رد و دست و پا و علاقه محافل روحانی و مجامع مذهبی قرار داشت و بیش از هر روزنامه مستقل دیگر به درج اعلامیه‌ها و رویدادهای سیاسی مجامع روحانی و مقالات و مطالب علما و روحانیون مشروطه‌خواه اقدام می‌کرد. لذا از این روزنامه به دفعات استفاده شده است. اما زمان درج خبر یا اعلامیه در این نشریه، گاه حدود سه ماه به درازا می‌کشید.

از طرف دیگر، اغلب اعلامیه‌ها فاصله تاریخی است، از اینرو تاریخ آنها، به قبل از زمان درج در روزنامه ارجاع شده است. در بسیاری از موارد هم اعلامیه‌ها و یا نامه‌های بدون تاریخی در سایر منابع یافت شده که زمان صدور و یا نگارش آنها، بر اساس قرائن و شواهد به صورت تخمین تعیین گردیده، که در این موارد، از واژه‌هایی چون «قبل از»، «بعد از»، «اوائل»، و یا «اواخر» و علامات ؟ بعد از تاریخ، استفاده شده است.

یافتن اسم کامل نگارندگان و یا گویندگان هم از مسائلی دیگر بود. اگر بعد از جستجو در منابع، نام و لقب آنها معلوم می‌گردید، به صورت کامل نوشته شده در زیر این صورت فقط نام و یا لقب آنها آمده است.

اما مهمترین نکته‌ای که در منابع تاریخی گذشته مغفول واقع شد و در زمان بعدی نیز غالباً متعرض آن نگردیده‌اند، آن است که برخی از اعلامیه‌هایی که به نام مراجع مشروطه‌خواه صادر گردیده، یا به کلی جعلی بوده و یا این که تحریف شده است، که این امر از سوی نزدیکان و عوامل نفوذی در بیوت مراجع، و یا صاحبان جراید و یا اعضای انجمن‌ها و محافل سرّی صورت گرفته است. قهرمان میرزا سالور (عین‌السلطنه)، از رجال مشروطه، در کتاب روزنامه خاطرات خود، و محقق و مورخ معاصر، مرحوم علی ابوالحسنی (مندرج) در آثار خویش به این نکته مهم آگاهی کامل داشته و مواردی از آنها را نیز موشکافی کرده‌اند. ما هم نظر به اهمیت موضوع و اثرگذاری این اعلامیه‌ها در آن برهه، و نیز تکرار در منابع متعدد تاریخی، به درج آنها اقدام

نموده‌ایم، ولی پس از احراز عدم صحت و یا ایجاد تردید نسبت به صحت انتساب آنها به مراجع مذکور، در پانویس نظر خویش را ابراز داشته‌ایم.

نکته دیگری که لازم به یادآوری است، آن است که بسیاری از اسناد و مدارک و رسائل سیاسی عصر مشروطه که در سال‌های اخیر تصحیح گردیده و انتشار یافته، خالی از اغلاط نیست، که خود ناشی از عوامل گوناگونی بوده که مجال پرداختن بدانها نیست؛ حتی گاه این اغلاط، فهم عبارت و منظور نوشته و مقصود نویسنده را ناممکن می‌کند.

نگارنده تا بدانجا که ممکن بوده با مقایسه میان آن قبیل اسناد در منابع گوناگون، شکل واقعی کلمه یا عبارت را در متن، و شکل اصلی را در پانویس نوشته است. در صورتی که سند، یک منبع بوده و یا سایر منابع دیگر هم کمکی در خواندن درست کلمه یا عبارت نمی‌کرده، ناگزیر نگارنده به قیاس متراسل گردیده و مثل مورد قبل عمل نموده، و اگر به هیچوجه امکان خواندن کلماتی نبوده، همان شکل اصلی کلمه در متن آمده، و در پانویس عبارت «کذا فی الاصل» را آورده، و یا این که سه نقطه (...) در متن گذاشته، و در پانویس نوشته شده: «یک کلمه ناخوانا». در برخی موارد هم برای تکمیل عبارت با جمله و یا فهم بهتر آن، حروف و کلماتی به متن افزوده که این موارد در دو قلاب [...] نشان داده شده است.

در استفاده از رسائل و مقالات، علاوه بر استفاده از پانویس‌های مصححان، پانویس‌های دیگری که احساس می‌شد ضرورت دارد، افزوده شده و یا پانویس‌های دیگری جایگزین آنها گردیده است.

* *

در تدوین این سه مجلد، علاوه بر کتاب‌های تواریخ عمومی مشروطیت، از کتاب‌های تواریخ محلی مشروطیت، زندگینامه‌ها و یادنامه‌های علما، اسناد سیاسی انتشار یافته، و روزنامه‌های آن دوره استفاده شده است. با این وجود احتمال دارد که اسناد و رسائلی هنوز انتشار نیافته و یا نزد بازماندگان آن بزرگان موجود باشد که بدین وسیله از آن عزیزان درخواست می‌شود تا نسخه‌ای از آن را برای نگارنده ارسال کرده و یا اینجانب را از وجود آن باخبر سازند.

در جریان تدوین، دانشمند گرانمایه و نویسنده توانمند جناب آقای دکتر علامرضا تهامی که ویرایش مجلدات قبلی را با دقت و حوصله تمام برعهده داشتند به دیدار معبود شتافتند و نگارنده را از فضل و دانش و دقت نظر علمی خود در پیراستن این مجلدات، بی‌بهره کردند و ناگزیر، کار ویرایش را نگارنده بر عهده گرفت. خداوند متعال، غفران و رحمت واسعه‌اش را نصیب ایشان گرداند. آمین.

در گردآوری منابع و مطالب و تهیه نمایه کتاب، خانم اکرم شفیع‌پور نگارنده را یاری نمودند. همچنین آقای مجید نوروزی و خانم نیره خاتمی‌پور زحمت چند باره تایپ کتاب را بر عهده داشته‌اند. همچنین آقایان: بابایان، مهدی شهیدی، محمدباقر رجبی و مهدی وزیری؛ و خانم‌ها: محبوبه رزمجو و معصومه رجبی در نمونه‌خوانی و تهیه کتابنامه با نویسنده همکاری نموده‌اند.

مدیران و کارمندان بخش امانت کتاب و نشریات کتابخانه شماره ۱ و ۲ مجلس شورای اسلامی و نیز کتابخانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هم از هرگونه همکاری با نگارنده دریغ نورزیدند که بدینوسیله از همه آن عزیزان تشکر می‌شود.

نگارنده همچون گذشته به خطاها و کاستی‌های این اثر اذعان دارد. امید است که خوانندگان محترم به دیده اغماض در آن ننگرند و با نشانی ایمیل mh.rajabi@yahoo.com و یا هر وسیله دیگر او را در جریان قرار داده و رهین منت خود سازند. و ما توفیقی الا بالله العلی العظیم.

محمدحسن رجیبی (دوانی)

بهمن ۱۳۹۳